

НОВА ЗБІРКА ДМИТРА ПАВЛИЧКА "ЯЛІВЕЦЬ": ХУДОЖНЯ ЕВОЛЮЦІЯ ЧИ?..

Коли до рук потрапила нова книга Д. Павличка "Ялівець" (2004), не думала, що зважуся на подібні нотатки: адже про нього стільки написано і літературознавцями, і колегами з творчого цеху. Воно й не дивно: класик новітньої української літератури, визнаний у світі майстер поетичного перекладу, лауреат Національної премії України ім. Т. Шевченка і багатьох міжнародних премій, відомий політик, дипломат, культуролог, почесний доктор Львівського та Варшавського університетів, почесний професор Києво-Могилянської академії, Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Польща та Словацькій Республіці. Проте захотілося висловити власні, надто несучасні, а, може, й "крамольні" думки, враховуючи нинішню суспільно-політичну ситуацію. Та якщо прагнемо демократичного суспільства, то в ньому має бути місце для різних поглядів та оцінок.

Найперше пригадалось моє знайомство з поетом у Кракові восени 2001 року, де він – посол України в Польщі – вітав учасників міжнародної конференції "Східні слов'яни: Україна між мовою і культурою" і щедро презентував (у тім числі й авторові цих рядків) власну розвідку "Поетичний вступ до поеми "Мойсей" Івана Франка" із автографом. Потім згадалось моє кількомісячне перебування у Варшаві 2005 року, коли, ностальгуючи за рідною домівкою, приносила квіти до пам'ятника Тарасові, спорудженому завдяки старанням Павличка-дипломата – власноручно заклав у фундамент першу кельму цементу.

З глибин пам'яті виринали шкільні роки, улюблені уроки літератури, під час яких писали творчі роботи на "вільну" тему і ледве не щоразу епіграфом пропонувалось узяти слова Павличка чи то про Леніна, чи то про партію...

Уже перші збірки Д. Павличка засвідчили, що він – поет гострої соціальної тематики. У них чітко розставлені соціально-класові й ідеологічні акценти, сформульовані непримиренні опозиції: любов і ненависть, правда й олжа, багатство і бідність, пан і хлоп.

У розлогій передмові до збірки "Ялівець" Р. Лубківський телеграфним рядком інформує, що Павличко віддав певну данину офіціозові. Дозволимо розгорнути це положення. У ліриці поета 50-70 років виразно окреслені домінанти – партійно-ленінська, антиоунівська й антиклерикальна. Наскрізним мотивом поезії є возвеличення тих доленосних змін, що настали на західноукраїнських землях із приходом Радянської влади, втілених в алегорично-символічному образі Вересня (*"Гуцульщину я бачу дорого, /Що йде до Вересня крізь даль безкраю, / Заплакана і боса по снігу"; "Та доки пута ми носили б, доки, / Якби їх Вересень не розв'язав?" "Вересень! Воля! І доля ясна / Кличе до школи, та вже без наруги"; "Коли погибель надійшла панам, / Коли шляхи, в сімнадцятім здобуті, / Відкрилися в тридцять дев'ятім нам"* (17 вересня 1939 року проголошено акт про возз'єднання Західної України зі Східною) і детермінованих месіанською роллю Москви, далекоглядною діяльністю Кремля (абстрактно-метонімічне втілення партійного керівництва): *"Мені всміхнулась доля люба / У сяєві Кремлівських зір"; "... слово йде моє звеличують Москву / За правду світову й свободоносну вроду, / За все, що маю я, за все, чим я живу, / За волю українського народу; "І за Москвою цілий світ / В омріяне майбутнє йтиме"; "Мені всміхнулась доля люба / У сяєві Кремлівських зір"*. Цілком природнім у такому контексті видається мотив уславлення возз'єднання України з Росією та східних і західних українських земель в одній державі як споконвічної мрії народів: *"З народом руським ми єдині, / Нас віра, мова, кров єдна, / Тож воля всіх тобі одна – / Із ним злучитися однині"; "Благослови, вольна пісне, / Возз'єднану землю, / Понеси на крилах серце / До Москви, до Кремлю!"; "Хиляться Карпати до Дніпра, / Відбива Славута їхню вроду. / Я не знаю більшого добра, / Як добро возз'єднання народу"*.

Безапеляційний вирок письменник виносить і діячам ОУН-УПА, декларуючи непримиренну боротьбу проти них. Якими тільки епітетами не обдаровує їх поет: *"тризубники, фашистські наймити, / криваві привиди, ненависні ізгої", "отрутні гади", "навчені блазні", "політичні старі комерсанти", "лакеї в жовто-синій блузі", "фашистські слуги й шпигуни", "хижкі кати"* і т.д.

Прикладом боротьби проти оунівців стає драматична доля Ярослава Галана, який з волі автора піднімається від рівня конкретної особистості до образу-символу: *"Карпати / слухали вогненне слово Галана"; "І тремтять "намісники Ісуса", / Бо чекає кара їх страшна / І за Галілея, І за Гуса, І за Ярослава Галана"*. За свідченням критиків (наприклад, М. Ільницького) і самого поета, Павличка потрясла смерть письменника-публіциста. Він брав участь у його похороні, присвятив йому цикл віршів "Ярославу Галану", а поезія "Він запитав, як зветься царство папи" стала, по суті, варіантом памфлету Галана "Плюю на папу".

Серед творів антиоунівського спрямування особливо виділяються ті, що написані на матеріалі конкретних фактів ("Суд у Белзі", цикл "Убивці"). Фактографічної достовірності надають творам часто вживані топоніми та ономи: Іван Загайчук – герой однойменної поеми; *"Загурська тихо почина, –/ Мене за те стріляли в тім 'я, /Що я солдатова жона, /Що ждала я зі Сходу мужа/ вірила, що він прийде"; "На Волині, у Дермані¹ сталося, /з землі просочилася кров!"*

Для розуміння письменницької концепції в оцінці ОУН-УПА та католицької церкви, що їх підтримувала, важливі авторські примітки до окремих творів: *"Загурська Марія – бідна вдова, яку разом з її маленькими дітьми в селі Низи в 1944 році вбили бандерівські виродки"; "Шептицький А.– Галицький митрополит, один з ідеологів українського буржуазного націоналізму, співпрацював з фашистськими загарбниками"*.

Потенційним опонентам цієї статті, що безоглядно захищають оунівців, доречно звернутися до публіцистики Олени Теліги – члена ОУН, яка пише про конфлікт усередині самої організації (між мельниківцями і бандерівцями), численні теракти стосовно колишніх однопіддумців. Приміром, у "Відозві ОУН", головним автором якої вона була, йдеться про "провокаційні виступи" з боку "диверсантів Бандери", "національних зрадників", "національних злочинців", які своєю найкращою місією вбачають "у мордуванні найкращих елементів українства". Якщо така непримиренність була між прихильниками однієї – національної – ідеї, то можна уявити, як вороже ставилися до ідеологічних супротивників. Правдивість подібних висновків підтверджує інший член ОУН Євген Стахів. У книзі "Крізь тюрми, підпілля й кордони" він, як очевидець, розповідає про "величезні інтриги в проводі", про "демагогію, брехню, очорнювання", якою займалися обидва угруповання ОУН, про ідеологічну платформу націоналістів, яка "фактично була стопроцентним запозиченням тодішньої фашистської ідеології", про таємну директиву Бандери не проводити ніяких антифашистських акцій, про Український національний комітет, створений за німецькою ініціативою Бандерою, Мельником, Лівичким і Скоропадським і очолюваний Шандруком – головнокомандувачем армії, яка воювала на боці Німеччини...

У книзі колишнього оунівця розкриваються й інші "невинні" діяння його соратників: наприклад, силою розігнали вечір відпочинку в гімназії, нібито з метою жалоби по вбитому Коновальцю. А коли гімназистки обурилися, сказавши, що ті, які "прийшли розганяти забаву, такі самі збуї, як Коновалець", побили дівчат.

Терористична спрямованість оунівського підпілля далася взнаки не тільки співвітчизникам, але й полякам. Інакше не було б у Польщі стільки пам'ятних знаків на пошанування численних жертв, що полягли від рук ОУН-УПА (ці численні знаки нам доводилося бачити в різних містах Польщі).

¹Дермань – село на Рівненщині. Авторка цих рядків, родом із тих місць, неодноразово чула правдиві розповіді рідних та знайомих, що ставали свідками кривавих злочинів бандерівців, заподіяних мирним жителям.

У збірці "Ялівець" попередні акценти в оцінці діяльності націоналістичної організації змінилися на протилежні, що детерміновано зміною суспільно-політичної атмосфери (святкується 100-річчя з дня народження Р. Шухевича, відкриваються пам'ятники діячам ОУН-УПА, вулиці 17 Вересня перейменовуються на вулиці Бандери, Мельника і т.д.).

Нову книгу Д. Павличка можна розглядати як спробу автора спокутувати "гріх": свого часу так гостро засуджував націоналістів, непоштиво відгукувався про Бога та його земних слуг – католицьких священників. На таку думку наштовхує численний (із 50 творів) цикл із промовистою назвою "Покаянні псалми", лейтмотивом якого є V вірш циклу: *"Прости мені, Боже, / Гріхи немалі, / Що вчинив я з любові / До своєї землі. / Я вірив неправді, / Як сліпець вожаю, / Та прозрів я від болю / За вітчизну свою"*.

Д. Павличкові неодноразово доводилось каятися за дражливі теми, за аргумент бралося те, що, мовляв, у радянські часи не можна було писати інакше, треба було пристосовуватися до обставин. Не хочеться надмірно дорікати письменникові: зрозуміло, що пером кожного художника, крім нього самого, водить час. А проте дозволимо собі кілька зауваг. Пригадую, в одному інтерв'ю Павличко зізнався, що його можна звинуватити в багатьох гріхах, єдине, чого не можна закинути, це нещирості. Виходить, усе писав щиро? По-друге, були й такі, що не славили ні партію, ні Леніна (і не тільки В. Стус), ба, навіть викривали моральні і суспільно-політичні деформації. Мала ж громадянську мужність Ліна Костенко ще задовго до епохи "дозволеної сміливості" викривати бюрократизм, номенклатурщину (хоча тодішню номенклатуру годі порівняти з нинішньою!), придушення інакомислія: *"Номенклатурні дурні, бюрократи, / Плaskі мурмила в квадратурі рам! / Ваш інтелект не зважає на карати, / А щонайбільше просто на сто грам. / Поету важко. Він шукає істин. / Ми – джсини в закоркованих пляшках. / А ви, хто ви, які ж ви комуністи? / Ви ж комунізм вдушили в пелюшках!"*. А Б. Олійник, якщо заявив: "Я – комуніст", – то й донині залишається вірним ідеї соціальної справедливості, гнівно тавруючи тих, хто різко перефарбувався – таких собі "коммутантів" (авторський неологізм від слів "комуніст" і "мутант").

Д. Павличко відмовляється від попередніх ідеологічних акцентів у суспільно-політичній, громадянській ліриці. У новій книзі він уже співає осанну С. Петлюрі, С. Бандері, Коновальцю ("Географія України"), сотні лісовиків, очолюваній Спартаном ("Спартан"), побратимові Михасю ("Сойка"), першому полковникові кінви Мирославові Симчичу ("Кривоніс"), курінним Скубі, Лісовому, Книшеві та іншим "повстанським душам" із "бандерівської столиці" (поема "Космач"). Пам'яті Михайла Москалика, сотенного Спартана, присвячена поема "Ялівець", яка дала назву збірці і завершує розділ "Поєми", створюючи своєрідне обрамлення. У ній образ ялівцю набуває узагальнено-символічного значення – символу боротьби повстанців: *"Буде йти на поклики предтеч / В іншу даль історія сліпа, / Але той же ялівець, як меч, / Блискотатиме в слідах УПА"*. Відтак зовсім інше ідейно-художнє навантаження (порівняно з творами радянського періоду) набувають образи Москви, Кремля – втілення завойовництва, підступності, імперського мислення: *"... лежить Степан Бандера / У тишині баварської землі, / Де ще тече трутизна з револьвера, / Змайстрованого вбивцею в Кремлі"*. І вже росіяни – не брати зі Сходу, а п'яні "зайди", "залиті кров'ю і ганьбою", що чорно лаються, згадуючи "Бога, душу, мат", і через те заслуговують карі: *"Привіт, шановні московити, / Товариші і господа! / Ми вас не любимо... / ... Ваші ключі, / Майстерні маски на обличчі / Мінливі, як морська вода, – / ... Не раз, не тричі / Ми йшли до вас у будівничі, / А ви – до нас, як та орда"*. Згадаймо, з якою теплою письменник свого часу оповідав про незабутню зустріч у московському метро з випадковим знайомим Віктором, пораненим у Карпатських горах ("Віктор" (1952)).

Зміну ідейної парадигми засвідчує уже вірш "Мені приходять телеграми...", що відкриває розділ "Я народився на землі". Це один з ранніх творів, уведених до збірки, проте з заміною рядка із яскравим соціальним підтекстом (*"Мене поклати на солому / В якийсь чужий багацький віз"*) на нейтральний (*"В скрипучий драбинястий віз"*).

Збірка "Ялівець" складається з 13 розділів, куди увійшли твори з попередніх збірок і нові. Відкривається вона поезією "Молитва", написаною в епоху демократичних змін, яка ознаменувала успадкування традицій Великого Кобзаря і стала ідейною програмою не тільки самого поета, а й цілого покоління шістдесятників.

Д. Павличко – майстер багатьох віршованих форм, йому однаково легко даються сонети, притчі, поеми, рубаї.

У новій книзі автор не обмежується вже відомими здобутками цих жанрів, а виносить на суд читача нові твори, що розширюють ідейно-тематичну і стильову палітру. Приміром, інтимна лірика розділу "Таємниця твого обличчя", порівняно з попередньою однойменною збіркою, стає відверто-еротичнішою, проте позбавленою грубого натуралізму, чим так хвилює сучасна постмодерна література: *"Я в пазуху зайду тайком, / Неначе злодій до комори. / Там пахнуть груди молоком, / Мов травами гуцульські гори"; "Сміялась плоть прозора і нага, / Біліла на губах її жага, / Горіли клином кучері між ніг, / Я, роздягаючись, до неї біг, / Вона приймала радісно мене, / Як дух, я входив в тіло водяне"; "Ти – моє святе кострище, / Тож бери мене ще ближче / В племін молоду... / Щоб моє життя натхненне / Ще жило, / Щоб виймав я – ти ж горіла! – / як бджоли жало"*. З другого боку, еротикон поета, будучи глибоко особистісним і винятково суб'єктивним, увібрив у себе й суспільно-політичні реєстри, як-от: *"На перших мітингах і вічах, / Коли вставали ми з могил, / Була ти в тлумах чоловічих / Без ореола і без крил. / Та я любив тебе зчорнілу, / Затиснуту в мужів юрбі, / І в мислях не святому ділу / Я присягав, а лиш тобі"*.

Складна й суперечлива українська політична дійсність – та художня матерія, з якої формується і рубаят Д. Павличка. Хоча й не єдина. У лаконічних чотирирядкових мініатюрах по-філософськи масштабно розкривається вся багатогранність життя загальнолюдського та особистого. У передмові до найновішого видання "Рубаїв" (2003) письменник стверджував: "Саме за рубаями, написаними в різні часи, можна простежити певну послідовність моєї долі. Те, що мені найбільше боліло, з'являлося в дуже лаконічних формулах..."

Зміну українських суспільно-політичних реалій та авторського ставлення до них засвідчує й сонетарій Д. Павличка, зокрема цикли "Із "Київських сонетів" та "Із "Львівських сонетів". Д. Павличко ще на зорі своєї поетичної біографії, у 50-і роки, головну потугу творчості спрямовував на захист рідної мови як основи духовної культури нації, запоруки її національної самобутності ("Якби я втратив очі, Україно...", "О рідне слово, хто без тебе я?", "Ти зрікся мови рідної"). Тепер же державницькі настрої у його ліриці посилюються, автор вітає перші кроки до вимріяної незалежності, майданно-мітингову реальність, дієвим свідком якої він був сам: *"Свобода! Прапори! Юрба тісна, шалена, / Мов океан гуде, а я, немов з човна, / з помосту річ веду..."*; *"Тараса ще нема, але вже не рабіня / Богданова земля, вся в струменях руди... / Вітчизни ще нема, та скреснули льоди, / Цвіте над Києвом коругва жовто-синя"*.

Упродовж усієї творчості поет не обмежується українською тематикою, освоює ширші обрії. Своєрідним поетичним звітом від поїздок у інші краї стали збірки і цикли творів "На чатах", "Пальмова віть", "Жест Нерона", "Салям алейкум", "Вірші з Афганістану", "Вірші з Парижа". У збірці "Ялівець" в освоєнні інонаціональної тематики з'являються нові барви, нова образність. Наприклад, у циклі "Литовський ліс" (1965) письменник захоплюється спадщиною литовського художника і композитора Чурльоніса, висловлює пантеїстичні погляди, широко використовуючи фольклорно-баладний прийом метаморфоз "людина – дерево", а у вірші "До Литви" (1990) з нової книги зроблено ідеологічно-політичні акценти: поет вітає здобуття сусідньою державою незалежності, яка для України була поки що в перспективі: *"Литво! Як жаль, що ти мені не рідна мати, / Що я – печальний син печальної раби... / Стражденнице моя, не падай на коліна, / Порвалась на тобі імперії ужива. / Дух Донелайтіса, незламність Гедиміна / Нехай тебе ведуть – ти вільна, ти жива!"*.

Чи не найщемливіший у книзі перший розділ "Я народився на землі", у якому Павличко апелює "до джерел", до свого коріння. У щемному трепеті перед читачем виринають нелегке поетове дитинство на лоні живописної карпатської природи, груба проза життя і казково-романтичні сюжети: до болю знайома річечка Лючка, голос якої поет чутиме і "з могили", і скелі, що зберігають невпокорений дух ватажка опришків Довбуша, рідна стопчатівська домівка з розквітлими вишнями і черешнями, гомінливі ярмарки і гучні свята. І на цьому барвистому тлі викарбовуються образи найрідніших людей: дідуся, сестри, батька і матері. Їхні долі, що прочитуються в контексті долі всього хліборобського покоління, письменник виводить на позаземні, космічні орбіти (данина українському космізмові 60-х), рятуючи від забуття і прокладаючи шлях у безсмертя.

Збірка "Ялівець" вкотре довела, що перед нами справді талановитий поет. А проте в ній очевидно є "данина офіціозові" вже нового часу (хоч таке визначення Р. Лубківський – автор вступної статті до збірки – використовує стосовно поезії радянського періоду). Ота, м'яко кажучи, непослідовність, стала, як уже йшлося, приводом для справедливих закидів. Інакше б не з'явилися сатирично забарвлені, образливі для поета, "Чигиринські коломийки" (у 1994 році Павличко балотувався по Чигиринському виборчому округу до Верховної Ради, але не був обраний): *"По дорозі із Львова / Котить до нас бричка./ То покинув рідний округ / Старий лис Павличко./ Хвалив Сталіна, Хрущова,/ Усю тую еру./ А тепер він прославляє Степана Бандеру./ Бо для нього усе рівно, /Що кому лизати./ Лиш би славу й добру хату / У столиці мати"*. Такі закиди – витвір не лише анонімної народної творчості. Ліна Костенко з властивою їй принциповістю говорила про "порушення етики", маючи на увазі написаний Павличком "Гімн Помаранчевої революції" з такими словами: *"Ми тут зійшлись на повеління Бога/ Звершити суд над владою нікчем. /І поки не здобудем перемогу / З одвічного майдану не зійдем"*. Бо "влада нікчем" – це ті, з рук яких Дмитро Васильович (чи не найбільш титулований сучасний український письменник) приймав нагороди, у тім числі й Зірку Героя України.